

XIV. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia

Kolozsvár

2010. május 13–15.

Amerikai Egyesült Államok, 1912.

**Újabb adalékok a kolozsvári Cholnoky-hagyaték kiépülésének
történetéhez**

Miklós Réka

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar, Turizmus és területi fejlődés szak, III. év

Témavezető: dr. Bartos-Elekes Zsombor

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar, adjunktus

Bevezető

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem egykori gyűjteménytárát elsősorban Cholnoky Jenő építette ki kolozsvári tartózkodása alatt. Ebből a gyűjteményből maradtak hátra fényképek és térképek, amelyeket Cholnoky kolozsvári hagyatékaként emlegetünk.

Az itt található, Amerikával kapcsolatos dokumentumok iránti érdeklődésem egy korábbi kutatás folyományaként született meg. A hagyaték 2001. évi előkerülése és rendszerezése (fényképek 2003-tól, térképek 2006-tól) után kezdtünk el egy kutatást (2008–2010) akkori szakkollégista társammal, Groos Borókéval. A hagyaték rendszerezése után aktuálissá vált néhány kérdés megfogalmazása, és a válaszkeresés ezekre a kérdésekre. A következő kérdéseink merültek fel:

- Hogyan is állt össze az a tartalom, amely a hagyatékot képezi? Hogyan került egy gyűjteménybe?
- Másodsorban honnan kerültek ide ezek a dokumentumok? Mi a származási helyük?
- Harmadsorban pedig, hogy fellelhető-e még máshol ezek valamelyike, és, ha igen, akkor a kolozsvári gyűjtemény egyes darabjai mennyire eredetiek?

Úgy vélem a kérdések megválaszolása még évek munkáját feltételezi. Ez a munka azonban már elkezdődött.

A kutatás elején azt feltételeztük, hogy a gyűjtemény szerkezetét, tartalmát jelentősen meghatározták Cholnoky nagyobb utazásai; a térképek a bejárt útvonalaihoz kapcsolódnak, a fényképek pedig az egyes utazásokat illusztrálják. Ebből a hipotézisből indultunk ki, és a hagyatéki dokumentumok mennyiségére (kb. 6000 térkép, 5000 fotó) való tekintettel leszűkítettük a kutatási témánkat egyetlen utazásra. Először a kelet-ázsiai úthoz kapcsolódó dokumentumokat kezdtük el vizsgálni. Ennek eredményeit több helyen sikerült megjelentetni, egyrészt bemutattuk a XII.¹ és XIII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencián², valamint részt vettünk tanulmányunkkal a 2010 szeptemberében Érden megrendezett Cholnoky Jenő emlékkonferencián, amely anyagából kiadvány is született.³ Eredményeinket megismerhették a Nyíregyházán megszervezett XXX. Jubileumi OTDK

¹ GROOS – MIKLÓS, 2009.

² GROOS – MIKLÓS, 2010.

³ GROOS – MIKLÓS, 2009/B, 18 – 25.

részvevői is. Minden alkalommal nagy érdeklődésre talált a kutatás témája, és eredményeit elismeréssel értékelték.⁴

A kelet-ázsiai úttal kapcsolatosan még sok kérdés felmerült a kutatás során. Több irányba is lehet majd folytatni, mégis úgy gondoltam, hogy a másik nagy utazást – az 1912-es amerikaiat – is elkezdem vizsgálni, hogy a hagyatékról való ismereteink mielőbb bővíthessenek. A kutatást mindenképp a kelet-ázsiai út tükrében végzem, fontosnak tartom az ott levont következtetéseket összevetni a mostaniakkal, hogy végül egységes képet kaphassunk a kolozsvári hagyatékról. Bár az amerikai úthoz kapcsolódó dokumentumok mennyiségi szempontból meghaladják a kelet-ázsiai dokumentumokét, a hagyatéknak még így is csak egy újabb szelete kerül feldolgozásra. Ugyanakkor ezek a kutatások előbb-utóbb elvezetnek a hagyatéknak teljes ismeretéhez, így mindenképp jelentőséggel bírnak. Jelen dolgozat a megkezdett kutatás részeredményeit hivatott ismertetni.

Források

A kutatást elindító dokumentumok a hagyatékban található térképek és fényképek. Ezekről a későbbiekben lesz szó részletesen.

A gyűjtemény *teljességének és egyediségének* vizsgálatához szükséges elsősorban olyan helyszínek meglátogatása, ahol még szintén őriznek tárgyakat a Cholnoky-hagyatékból, vagy, ahol vélhetően található még Cholnokytól származó dokumentumok. 2009-ben Magyarországon tett tanulmányutunk során több ilyen intézményt felkerestünk, ahol akkor elsősorban a kelet-ázsiai dokumentumokra koncentráltunk, de nem mulasztottuk el átnézni az Amerikával kapcsolatos dokumentumokat sem. Így a térképek tekintetében forrásul szolgált a kutatáshoz az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára.

A fényképek vizsgálatához az érdi Magyar Földrajzi Múzeumba kellett idén ismét ellátogatnom, így sikerült összevetni a kolozsvári gyűjteményt az ott fellelhető fotókkal. Ugyanakkor ismerve a tényt, hogy a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában is őriznek Cholnoky-fotókat, áttekintettem azok jegyzékét összehasonlítva a kolozsvári gyűjteménnyel.

⁴ GROOS – MIKLÓS, 2010.

A kolozsvári dokumentumok *eredetének* megismeréséhez visz közelebb az utazás körülményeinek, útvonalának, illetve utóéletének ismerete is. Ezekről számos dokumentumból informálódhattam, amelyek legnagyobb része az érdi múzeumban található.

Az utazás előzményeit, aztán utóéletét is nyomon követhetjük az érdi hagyatékban található levelekben. Emellett az utazás ideje alatt, akárcsak Kelet-Ázsiában, itt is kis vázlatfüzetbe jegyezte megfigyeléseit. Míg a két éves kelet-ázsiai út során 10 kis vázlatfüzetet töltött meg feljegyzésekkel, a két hónapos amerikai úton mindössze két ilyen kis füzetet írt tele. Ezek közül egyik maradt meg az érdi hagyatékban.

Az információk legjelentősebb részét az utazást követően megjelentetett írásai, publikációk tartalmazták.

Hazatérte utáni években több cikket, beszámolót publikált az utazásról, amelyekbe beleszóvi tudományos leírásait, megjegyzéseit, tapasztalatait is. Az első ilyen az *Utazás az Amerikai Egyesült Államokban*⁵ című cikk volt, amely a Földrajzi Közlemények különlenyomataként jelent meg 1912-ben, hazatérte után nem sokkal, majd ugyanez a cikk németül is 1913-ban⁶.

Az utazás New York-ban a résztvevők konferenciájával zárult, amely keretében Cholnoky is előadást tart *Észak-Amerika régi sivataglakóinak szerepe az ős mexicói műveltség tekintetében* címmel. Ez az előadás megjelenik először a Budapesti Szemlében 1913 márciusában⁷, majd az utazás emlékkötetében is 1915-ben, amelynek különlenyomatát megtaláltam Érden⁸.

1913 februárjában Cholnoky Budapesten tart előadássorozatot, amely 6 előadást foglal magába. Ezek szövege is megjelent nyomtatásban.⁹

1914-ben jelenik meg a *Földrajzi képek* című kötete, amelyben ismét megjelenik az 1912-ben különlenyomatként kiadott leírás (*Utazás az Amerikai Egyesült Államokban*)¹⁰ és

⁵ CHOLNOKY, 1912.

⁶ CHOLNOKY, 1913.

⁷ CHOLNOKY, 1913/A.

⁸ CHOLNOKY, 1915.

⁹ CHOLNOKY, 1913/B.

¹⁰ CHOLNOKY, 1914.

egy másik is *Arizona pusztáin*¹¹ címmel. Egy újabb cikket közöl a Pesti Hírlapban 1934. június 3-án, amelyben néhány anekdotát ír le az úton történetekből.¹²

1936-ban írja meg a *Föld és élete* című sorozatot, amelynek negyedik kötete az Amerikai kontinensről szól. Ennek megírásához is felhasználta tapasztalatait, és fényképeiből is közöl ebben a kötetben.¹³

1942-ben jelenik meg *Utazásaim, élményeim, kalandjaim* című kötete, amelyben szintén helyet kap az amerikai út.¹⁴

Láthatjuk, hogy a két hónapos út során felgyülemlett tapasztalatait számos helyen publikálta, azonban teljes kötetet csak 30 évvel később, 1943-ban lesz lehetősége megjelentetni.¹⁵ Ezt a kötetet az azelőtt két évvel meghalt utastársának, Teleki Pál grófnak emlékére ajánlotta.

A fent említett kiadványok, dokumentumok segítségével követhető végig Cholnoky második leghosszabb tanulmányútja, ezek járultak hozzá a hagyaték újabb részének vizsgálatához.

Az út körülményei

1912-ben az Amerikai Földrajzi Társaság fennállásának 60. évét ünnepelte. Ugyanekkor került sor új épületének felavatására is. E két esemény alkalmából meghívta a kor legjelentősebb földrajztudósait, valamint a fontosabb földrajzi társaságok képviselőit egy 60 napos utazásra, amely során a vendégek magánvonaton utazhatták körbe az Egyesült Államokat meglátogatva annak legnevezetesebb természeti látnivalóit. Külföldről világszinten csupán 12 tudós kapott meghívást, ezek egyike volt Cholnoky Jenő, aki akkor épp a kolozsvári egyetem professzora volt. A Magyar Földrajzi Társaságot képviselte Teleki Pál gróf, Magyarországról mindössze kettejüknek volt szerencséje részt venni ezen a tanulmányúton. A 12 meghívott kedvezményezett volt, ugyanis számukra teljesen költségmentes volt az utazás, míg a földrajzi társaságok képviselői részvételi díjat fizettek.

¹¹ CHOLNOKY, 1914/A.

¹² CHOLNOKY, 1934.

¹³ CHOLNOKY, É.N.

¹⁴ CHOLNOKY, 1942.

¹⁵ CHOLNOKY, 1943.

Ebből a gesztusból is kitűnik, hogy Cholnokyt ekkor mennyire elismerték, szakmai kompetenciáját mennyire értékelték.

Ez a 60 nap remek alkalom volt arra, hogy egymás közt tudományos vitákat folytassanak, megtárgyalják az elképzeléseiket az egyes képződményekről. Az út végén egy konferenciára került sor, ahol – amint már említettem – Cholnoky is előadást tartott.¹⁶

16 évvel korábban még Lóczy-tanítványként indult útnak Kelet-Ázsia felé. Fiatal kutatóként rengeteg nehézségbe ütközött az út során, anyagi gondjai voltak, személyes kapcsolatai még meglehetősen kezdetlegesek. Mindemellett a világnak egy olyan tájára érkezett, ahol épp politikai csatározások, háborúskodások zajlottak abban az időben. Utazását magának kellett megoldani, ami nem volt könnyű feladat. Ezzel szemben 1912-ben már a tudomány egyik kiválóságaként kap meghívást Amerikába, ahol a teljes költségeit fedezik, magánvonaton utazza körbe az államokat, mindennel ellátják, amire szüksége van. Ugyanakkor a kelet-ázsiai instabil politikai viszonyokhoz képest 1912-ben az akkor már gazdasági világhatalomnak számító Egyesült Államokba érkezik, ahol ugyan ekkor fejeződnek be az államalakulások az ország délnyugati részén (Arizona, Új-Mexikó), de mindenképp egy fejlett, haladó szellemiségű, politikailag stabil környezet veszi körül az út során.¹⁷ Láthatjuk tehát, hogy a két utazás körülményei teljesen eltérnek egymástól.

Az útvonal

Az utazást megelőzően a résztvevők megkapták a tervezett programot, így az útvonal már indulás előtt ismert volt. Ezt a programtervezetet is az Érden őrzött levelek közt találtam meg (1. melléklet). Ez, illetve egy 1:5 000 000 méretarányú térkép (2. melléklet) képezi a primér forrását az útvonal összeállításának, amelyet kiegészítenek Cholnoky egyes írásai is. (CHOLNOKY, 1912, 1914, 1934, 1942, 1943.) , illetve kutatók is több helyen összefoglalták már. (GROOS, 2008, 2010; SOMOGYI, 1989.) Ezért jelen dolgozatban csak nagyon röviden tekintjük át:

1912. augusztus 20-án hajón érkezett Cholnoky és Teleki más résztvevők társaságában New Yorkba, ahonnan másfél nap múlva a Hudson völgyén vonatoztak

¹⁶ CHOLNOKY, 1914, 107 et passim.

¹⁷ PROBÁLD, 2005, 26 et passim.

Albanyig. Innen mentek tovább Utica érintésével Ithaca-ig, ahol lehetőségük nyílt meglátogatni a Cornell-egyetemet. Tovább haladva először az Ontario-tavat láthatták (Rochester), majd az Erie-tóhoz érkeztek (Buffalo). Az utazás egyik első jelentős látnivalója a Niagara-vízesés volt. Ezt követően Detroit érintésével utaztak a St. Claire-tóhoz, majd Chicago következett a Michigan-tó partján. St. Paul, Duluth, Hibbing volt a további útvonal, amely során érintették a Mississippit, majd a továbbiakban a Red Rivert, és a Missouri-folyót is. Ez utóbbit Bismarck településnél láthatták, ahol bepillantottak az első indián rezerváció életébe. A következő állomás a dél-dakotai Bad Lands tájain volt, majd egy újabb nagyon fontos célpont, a Yellowstone Nemzeti Park következett. Itt egy hosszabb megállót tartottak, ugyanis a park bejárása hatalmas kiterjedése miatt több napot igényelt. Emellett a tudósok bőven találtak itt megvitatásra érdemes kérdéseket. Útban Seattle fele meglátogattak egy kis oázis-várost, a Columbia folyó egykori völgyét, majd átkeltek a Cascade-hegységen. Seattle-ből Portlandbe vezetett az útjuk a Kordillerák-hegység magas csúcsait is látva útközben Az Oregon állambeli Crater-tónál tett látogatás után érkeztek meg San Franciscoba. Itt lehetek szemtanúi az 1906-os földrengés pusztító erejének. Nevadában látogatták meg a Lahontan- és Bonneville-tavakat, Salt Lake Cityben a tudós újabb ismereteket szerezhetett a dél-amerikai illetve mexikói kultúrák tekintetében, ellátogatva az itteni múzeumba. Innen Denverbe, majd Pueblo-n és Ratonon át Santa Fé-be (Új-Mexikó) utaztak. Következő kiemelkedő jelentőségű célpontjuk a Grand-kanyon volt. Arizona pusztáin áthaladva érkeztek meg Phoenixbe, majd visszautazva Santa Fé-be, egy nagyobb távolság várt az utazókra, így a továbbiakban már nem volt lehetőségük hosszabb megállókot tartani. Santa Fé után Dodge City, Kansas City, majd Memphis (Tennessee) következett, ahonnan a Mississippin Helenába hajóztak. Birmingham után az Alleghany-hegységen át Ashwille-be, majd végül Washingtonba érkeznek. Visszautazva New Yorkba egy konferenciával zárult a tanulmányút, amelyet követően visszahajóztak az Óvilágba.

Az útvonalat végigkövetve látjuk, hogy a körút lefedte nagyrészt az Államok teljes területét, érintve minden fontosabb látványosságot. Ilyen mértékű beutazására az Egyesült Államoknak ritkán adódik alkalom, nem sokan tudhatják magukénak még a mai világutazók közül sem.

Az útvonal rekonstruálás ez esetben nem problematikus, ellentétben a kelet-ázsiai útvonallal. Míg ez utóbbi esetében gondjaink támadtak a helynevek beazonosításával, az

amerikai út esetében ezek teljesen tisztán végigkövethetők. Annak köszönhetően, hogy az utat szervezett formában, meghívásnak eleget téve tette meg Cholnoky, rendelkezünk egy Amerikát ábrázoló térképpel, amelyet a résztvevők a szervezőktől kaptak, és amelyen pontosan feltüntették a helyneveket is. Ugyanennek a tényezőnek köszönhető a levélben elküldött program-előzetes is, ami szintén egyértelművé teszi az útvonalat. A kelet-ázsiai úton más befolyásoló tényezők is meghatározták a tudós útvonalát, így például a Nang-king bányáihoz való kitérőt említem, amely nem volt az eredeti útiterv része, de anyagi nehézségei miatt el kellett vállalnia a bányák tanulmányozását.

Az útvonal tekintetében meg kell említenünk, hogy Groos Boróka munkájának¹⁸ köszönhetően már internetes animációként is megtekinthető a Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság honlapján (www.cholnoky.ro).

Fényképek

A hagyatékban nagy mennyiségben megtalálható dokumentumok, amelyek a térképek mellett a kutatást elindították, azok a fényképek voltak.

A *kolozsvári Cholnoky Fényképtár* tartalmaz 485 síkfilmet, 121 üvegnegatívot, valamint az üvegnegatívok közül 88-nak a kartonra kasírozott kontaktmásolatát is. Tudomásunk van arról, hogy a síkfilmek közt volt még egy doboz (15 fotó), de ez jelenleg hiányzik. Ezzel együttesen 500 síkfilmet tartalmazott a hagyaték. A fent említett fényképek Cholnoky saját készítésű képei, ő rendszerezte ezeket, jelzetekkel látta el mind a filmeket, mind a negatívokat, mind a kontaktmásolatokat, valamint ezeknek címet is adott.

Előző kutatásunk során már kiderült, hogy Cholnoky számára a minél pontosabb megörökítésre való törekvés, a jelenségek minél élethűbb visszaadása, ábrázolása nagy jelentőséggel bír. Valójában a rajzokat részesítette előnyben a fényképekkel szemben azt vallva, hogy *„az ilyen tájkép- fényképek válogatás nélkül közlik azt, amit a fényképezőgép látott, s abban temérdek olyan fölösleges részlet van, ami elfedi azt, amit valóban meg akarunk mutatni (...) Milyen más fogalmat nyújt a földfelszíni formákról egy jó tömbszelvény, mint egy rossz fénykép. Sőt, nem is lehet olyan fényképet készíteni, amely*

¹⁸ GROOS, 2010.

*vetélykedhetne a helyesen rajzolt tömbszelvényvel.*¹⁹ Ennek köszönhető, hogy egyes publikációiban megtalálhatók egyes fotói rajzolt változatban. A rajzolásra azonban nem mindig volt lehetősége, így második eszköze a fényképezőgép volt. A kelet-ázsiai út 1896–1898 között zajlott. Ebben az időszakban terjedtek el Richard Leach Maddox brómezüst-szárazlemezei. Ezek nagy előnye az volt, hogy miután a fényérzékeny anyaggal bevonták az üveglemezt, nem kellett azonnal elkészíteni a képet, így ez a munkafázis nem a fénykép helyszínén kellett megtörténni, mint korábban. Egy másik előnye az volt ezeknek a lemezeknek, hogy lehetővé tették az expozíció lerövidülését, vagyis pillanatnyi események megörökítése is lehetővé vált.²⁰ Bár az Eastman Kodak már az 1880-as években kezdte gyártani a síkfilmeket, és az ezekhez tartozó kisebb, könnyebb fényképezőgépeket, Cholnoky mégis az üveglemezekkel felfegyverkezve indult Kelet-Ázsiába.²¹ 1912-ben azonban az amerikai úton már sokkal hangsúlyosabbak a síkfilmre készült képek. Bár még ragaszkodott az üveglemezekhez, azért már inkább előnyben részesíti a síkfilmeket. Ezek könnyebben kezelhető gépet, így több fénykép lehetőségét hordozták magukban. Így érthetővé válik, hogy a hagyatékban az amerikai útról 500 síkfilmre készült fotóról van tudomásunk, és mindössze 121 üvegnegatívról. Feltételezve, hogy a hagyatékból az idő folyamán tűnhettek el akár üveglemezek, akár síkfilmek, arányaiban akkor is érezhető a síkfilmek dominanciája. Cholnoky azonban nem mond le könnyen az üveglemezekről, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában őriznek 1935-ből származó üvegnegatívra készült Cholnoky-fotót is.²² A kis vázlatfüzetben található fényképlista csak az üveglemezeket tartalmazzák. A síkfilmekről nem találtam sehol Cholnoky által készített jegyzéket. Észlelhető tehát, hogy az üvegnegatívok fontosabbak voltak számára. Ennek magyarázata az lehet, hogy a filmek könnyebben karcolódnak, valamint, hogy a képek széle ki lett takarva a rögzítés során, így nem teljesen kihasználható a felület.²³

Tematika szempontjából vizsgálva a képeket, kiderül, hogy nem egymás folytatásaként készültek a filmes illetve az üveglemezes fotók, hanem mind a síkfilmek, mind a negatívok végigkövetik a teljes utazást. Ebből arra következtethetünk, hogy

¹⁹ GÉCZI, 1998, 216.

²⁰ BOGNÁR, 2002, 13.

²¹ BOGNÁR, 2002, 14.

²² Uo.

²³ Uo.

Cholnoky a fontosabb helyszíneken, ahol a látvány megörökítésére nem tartotta megfelelőnek a síkfilm adta lehetőségeket, ott készített üvegnegatívokra is fényképeket.

A kolozsvári gyűjtemény 88 kontaktmásolatának mindegyike az üveglemezek valamelyikéről készült.

Cholnoky saját fotóin kívül található néhány vásárolt illetve utólag ajándékba kapott fénykép is a gyűjteményben.

Az érdi *Magyar Földrajzi Múzeumban* csak kasírozott képeket találtam az amerikai útról. A képek egy csoportja az egykori budapesti Földrajzi Intézet anyagából került a múzeumba. Ezek a képek jelzetet is kaptak, és címet is társított hozzájuk Cholnoky. Ez a képcsoport 72 fotót tartalmaz, amelyek közül 2 fényképnek és egy 2 részből álló panorámaképnek nem található meg az üvegnegatívja Kolozsváron. 17 fotó pedig nem található meg kontaktmásolatként ezek közül a kolozsvári gyűjteményben.

A képek másik csoportja a Cholnoky személyes hagyatékából került a múzeum tulajdonába, a tudós felesége adományozta a múzeumnak. Néhány papírkép innen is előkerült, ám ezekről az egyetlen információ a kartonjukon szereplő sorszám volt. Ezeket a képeket összehasonlítva a kolozsvári üvegekkel, kiderült, hogy a kartonokon szereplő számok megegyeznek az üvegnegatívok sorszámaival. Így ez alapján be lehetett azonosítani ezt a csoportot is.

Összevetve tehát a kolozsvári papírképeket az érdiekkel elmondhatjuk, hogy Kolozsváron van 34 olyan papírmásolat, amely nincs meg Érden egyik hagyatékban sem, viszont ott őriznek 19 másolatot, ami hiányzik a kolozsvári gyűjteményből, de negatívja megvan. Ezek közül kettő csak a Cholnoky-hagyatékban található meg.

A *Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában* őrzött képeknek csak a jegyzéke²⁴ állt rendelkezésemre, amelyben 30 darab kasírozott kontaktmásolat szerepel. Üvegnegatívok az amerikai útról nem jelennek meg a jegyzékben. A képek címe alapján ezek közt vannak olyan példányok, amelyeknek vannak duplumai Kolozsváron, de valószínűleg ezek is hozzájárulnak majd ahhoz, hogy az üvegnegatívok papírmásolatai majdnem teljesen összeálljanak a 3 helyszínen összesen. Ez azonban még további vizsgálatokat igényel.

²⁴ BOGNÁR, 2002.

Összegezve a fényképekről elmondhatjuk, hogy üvegnegatívok és síkfilmek csak a kolozsvári gyűjteményben maradtak hátra, míg az üvegek kontaktmásolatai három helyszínen is fellelhetőek. A legnagyobb mennyiségben Kolozsváron található, de Érden is őriznek egyedi példányokat ezekből. A Nemzeti Múzeum kontaktmásolatai valószínűleg valamelyest kiegészítik majd a hiányzó másolatokat.

Térképek

A kolozsvári Cholnoky Térképtár tartalmát áttekintve csak néhány olyan Amerikát ábrázoló térképet találtunk, amelyek az utazásnál korábbi keletkezésűek és német nyelvűek. Valószínűleg a Földrajzi Intézet ezekkel a térképekkel rendelkezett az utazást megelőzően. Ezek száma azonban elenyésző ahhoz képest, amennyi térképpel gyarapodhatott a térképtár az utazást követően. A fent említett német térképeken kívül 223 térképlap található a gyűjteményben, amely az utazás környékén datált, vagy a körülre tehető, illetve kiadási helye az Egyesült Államok. Ez a 223 térképlap 84 tételként szerepel a katalógusban, ugyanis ezek közt található 38-39 lapot tartalmazó térképmű is. A térképlapok mellett 18 olyan atlasz is található a gyűjteményben, amely szintén a fenti ismérvek alapján az útról származhat.

A térképek (atlaszok) típusát tekintve találunk köztük geológiai atlaszt, az egyes államok közigazgatási térképeit (21 állam), és tematikus térképeket egyaránt: nemzeti parkok turistatérképei, erdészeti témájú térképek, tavak hidrológiai térképe, topográfiai szelvények, meteorológiai térképek, várostérképek, stb.

Ezeket a térképeket, atlaszokat egyrészt az utazás alatt kaphatta, ott vásárolhatta, illetve utólag küldeményként érkeztetett hozzá. Pl. megtalálható az útvonalat ábrázoló Amerika-térkép, amelyen a következő felirat szerepel: „*Souvenir of the visit of the geographers of the transcontinental Excursion. United States Geological Survey, October 14, 1912.*” (2. melléklet)

Másik példa annak bizonyítékeként, hogy utólag is kapott térképeket: átolvasva az utazáshoz kapcsolódó levelezést találtam egy levelet, amelynek írója Henry B. Kümmel, aki 1913. február 8-án ír egy levelet Cholnokynak New Jersey államból, amelyben ez áll: „*I have delayed sending you the publications of the State of New Jersey which you*

requested in the hope that the new geological map of the State would soon be ready for distribution. Its publication has been greatly delayed and therefore I am forwarding you some of the reports and will send the map as soon as possible."²⁵ Megírja Cholnokynak tehát, hogy azért késlekedett küldeni neki a kért publikációkat, mert remélte, hogy New Jersey geológiai térképe is terjesztésre kerül. Ez azonban nem így lett, de igyekszik küldeni a térképet is mielőbb. A további levelekben nem esik szó arról, hogy valóban megérkezett-e ez a térkép. A térképtárban viszont 2 tétel is szerepel *Geologic Atlas of New Jersey* címmel, melynek szerzője a fent említett H. B. Kümmel. Egyik 6, a másik 4 térképlapot tartalmaz.²⁶

Meglehetősen szembetűnő tehát a kelet-ázsiai és amerikai utazások eltérő térképi hozadéka. Kelet-Ázsiában a térképkiadás meglehetősen szűk körű volt az adott körülmények között, a nyelvi és írásrendszeri korlátok sem segítették elő ottani térképek beszerzését, ráadásul az aktuális politikai helyzet sem volt túl kedvező. Ezzel szemben Amerikában mindezeknek az ellenkezője volt tapasztalható. Ahogy maga az ország is, úgy a tudomány és e révén a térképnymtatás is egy virágzó időszakot élt, így volt választéka, amiből hazahozhatott saját gyűjteménye számára. A nyelvi problémák itt nem voltak adottak, ugyanis az angol nyelv közismertségnek örvendett. Ezenfelül Cholnoky helye is megváltozott a tudományban, ugyanis már nem az a fiatal, „zöldfülű” kutató, aki Kínában volt, hanem a tudományterületen megbecsült egyéniség, amit az is bizonyít, hogy bekerül a 12 meghívott tudós közé. Ezt a megbecsülést csak növeli az utazás során felmerülő vitákban való helytállása, érveléseinek meggyőző ereje. Valószínűleg ennek is betudható, hogy hazatérte után is mindegyre kapott küldeményeket amerikai kiadványokból, és amint a fenti levélből is értesültünk térképekből is.

A Cholnoky-hagyaték az amerikai térképek tekintetében azért is fontossá válik, mert tükrözi, hogy a szervezők mit tartottat érdemesnek megmutatni az elismert tudósoknak.

Az Amerika-térképek egyediségének vizsgálatát célozta látogatásunk az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában. Itt egyrészt arra voltunk kíváncsiak, hogy a Kolozsváron meglévő térképekből tartalmaz-e másodpéldányokat a térképtár. Az

²⁵ H.B.KÜMMELE levele CHOLNOKYHOZ, MFM – Érd. (3. melléklet)

²⁶ KÜMMELE, 1908.

összehasonlító elemzés eredményeként kiderült, hogy a 223 térképlapból mindössze 20 található meg a budapesti térképtárban. (4. melléklet) Atlaszokat Amerika témával nem találtunk. Az összehasonlító vizsgálatot más térképtárakban is szükséges lenne elvégezni, azonban a legjelentősebb budapesti térképtár anyagával meglehetősen kevés az átfedés, ami tovább hangsúlyozza a gyűjtemény jelentőségét.

Összegzés

A kolozsvári Cholnoky Jenő-hagyaték szerkezetének és eredetének vizsgálata során a második lépés az amerikai úthoz kapcsolódó dokumentumok vizsgálata.

A kelet-ázsiai út rekonstruálásához hasonlóan tekintem át a kutatás jelenlegi fázisában rendelkezésemre álló forrásokat, az út körülményeit, vázolom a bejárt útvonalat, majd a hagyatékban található dokumentumokat tekintem át. A két utazás körülményeinek jelentős eltérése következtében az egyes fejezetek más-más jelentőséget kapnak.

A *források* esetén az utóbbi kutatás legjelentősebb felfedezését, és a kutatás alapvető forrását a tudós útinaplója és az azt kiegészítő kis vázlatfüzetek voltak. Az amerikai út elemzésénél ezt a fajta forrástípust majdnem teljesen nélkülözni kellett. Itt azonban sokkal inkább támaszkodhattunk a kiadványokra.

Az utazások körülményeit alapvetően az határozta meg, hogy a korábbi út Cholnoky magánvállalkozása volt, míg az utóbbi meghívásos alapon történt.

Míg az kelet-ázsiai út rekonstrukciójának egyik kihívása, és emiatt jelentős eredménye is az *útvonal* rekonstrukciója volt, addig az amerikai út esetén ez nem jelentett különösebb gondot, ugyanis meglehetősen részletesen ismert volt az útvonaluk.

A *fényképek* mennyiségileg megszorodtak a korábbi úthoz képest, és érzékelhető a gyűjteményen a fotózási technológia fejlődése is. A korábbi útról találtunk üvegnegatívokat két helyszínen is, de az amerikaiútról csak Kolozsváron őrzünk síkfilmeket és üvegeket. Ennek oka abban keresendő, hogy Cholnoky Kínából Budapestre érkezett haza, míg Amerikából Kolozsvárra. Az üvegekről mindkét esetben kontaktmásolatokat készített, ami jelzi, hogy számára az üveglemezekre való fényképezés képviseli a jobb minőséget. Az érdi és kolozsvári gyűjteményekben szereplő papírképek részben átfedik, de részben kiegészítik egymást, és a Nemzeti Múzeum jegyzéke alapján valószínűsíthető,

hogy a kontaktmásolatok is majdnem mind megmaradtak. Ennek kiderítésére további kutatásokat végzünk, amelyeket követően elkészíthető a kontaktmásolatok teljes jegyzéke az elérhetőségi adataikkal kiegészülve.

A *térképtár* Amerika-anyaga jelentősen bővült az utazás következtében ott kapott, vásárolt, vagy utólag kapott térképekkel, atlaszokkal. Ezek közt több térképtípus is jelen van a közigazgatási térképektől a geológiai térképekig. A kelet-ázsiai úttal ellentétben megállapíthatjuk, hogy az amerikai út meglehetősen befolyásolta a gyűjtemény szerkezetét, tartalmát. Ez több befolyásoló tényező eredménye, mint a politikai helyzet, nyelv, illetve Cholnoky személyes adottságai együttesen. Az Országos Széchényi Könyvtár térképtárával kevés egyező példányt találtunk, a kolozsvári térképeknek 10%-át sem jelenti.

A kutatás további fázisában szeretnék sort keríteni a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött fényképek áttekintésére, valamint a kiadványaiban közölt fényképekkel való összevetésre, ugyanis azokban is előbukkanhatnak eddig nem ismert fényképek.

A térképek tekintetében más térképtárak Amerika-anyagával való összehasonlítás lenne indokolt.

Bibliográfia

BOGNÁR KATALIN

2002 Cholnoky Jenő fényképei a Magyar Nemzeti Múzeum ELTE-letéti anyagában. Szakdolgozat, ELTE, Budapest.

CHOLNOKY JENŐ

1912 Utazás az Amerikai Egyesült Államokban. Különlenyomat a „Földrajzi Közlemények” 1912. évfolyam XL. Kötet, IX – X. füzetéből.

1913 Reise in den Vereinigten Staaten von Nordamerika. Extrait du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie, tome XL, 1912, livraison 1 – 10.

1913/A Észak Amerika régi sivataglakóinak szerepe az ős mexicói műveltség tekintetében. In: Budapesti Szemle, 153. kötet, 435. szám. Budapest.

1913/B Az észak-amerikai Egyesült Államok. Hat előadás. A népszerű főiskolai tanfolyam kiadványa. Budapest.

1914 Utazás az Amerikai Egyesült Államokban. In: U.ő.: Földrajzi Képek. Az „Élet” Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, Budapest, pp. 107 – 174.

1914/A Arizona pusztáin. In: U.ő.: Földrajzi Képek. Az „Élet” Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, Budapest, pp. 175 – 183.

1915 The ancient desert peoples of North America in their relation to the indigenous mexican civilization. Reprinted from the Memorial Volume of The Transcontinental Excursion of 1912 the American Geographical Society of New York.

1934 Amerikai emlékek. In: Pesti Hírlap, 56. évfolyam, 22. szám. h.n.

1942 Utazás Amerikában. In: Utazásaim, élményeim, kalandjaim. Pantheon, Budapest, pp. 330 – 361.

1943 Utazásom Amerikában Teleki Pál gróffal. Athenaeum, Budapest.

É.n. A Föld és élete. Világrészek, országok, emberek. Amerika. Franklin Társulat, h.n.

GÉCZI JÁNOS (szerk.)

1998 Cholnoky Jenő. Vár ucca tizenhét negyedévkönyv, 6. évf., 2. szám, Vár ucca tizenhét kiadó, Veszprém.

GROOS BORÓKA

2008 Cholnoky Jenő külföldi utazásai. B.Sc. szakdolgozat, BBTE, Kolozsvár.

GROOS BORÓKA

2010 Cholnoky kínai és amerikai útjának interaktív animációs ábrázolása a világhálón. M.Sc. szakdolgozat, BBTE, Kolozsvár.

GROOS BORÓKA – MIKLÓS RÉKA

2009 Cholnoky Jenő kolozsvári hagyatékának kelet-ázsiai vonatkozásai. ETDK. Kolozsvár. http://etdk.adatbank.transindex.ro/pdf/fold_groos_miklos.pdf

GROOS BORÓKA – MIKLÓS RÉKA

2009/B Két év Kelet-Ázsiában. Cholnoky Jenő tanulmányútjának rekonstrukciója. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 18. szám. Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. pp. 18 – 25.

GROOS BORÓKA – MIKLÓS RÉKA

2010 Cholnoky Jenő Kelet-Ázsiában. Egy tanulmányút dokumentumainak utóélete. ETDK (2010), Kolozsvár; OTDK (2011), Nyíregyháza. http://etdk.adatbank.ro/pdf/fold_groos_miklos_2010.pdf

KÜMMEL, HENRY B.

1908 Geologic Atlas of New Jersey. U.S. Geological Survey, h.n.

PROBÁLD FERENC

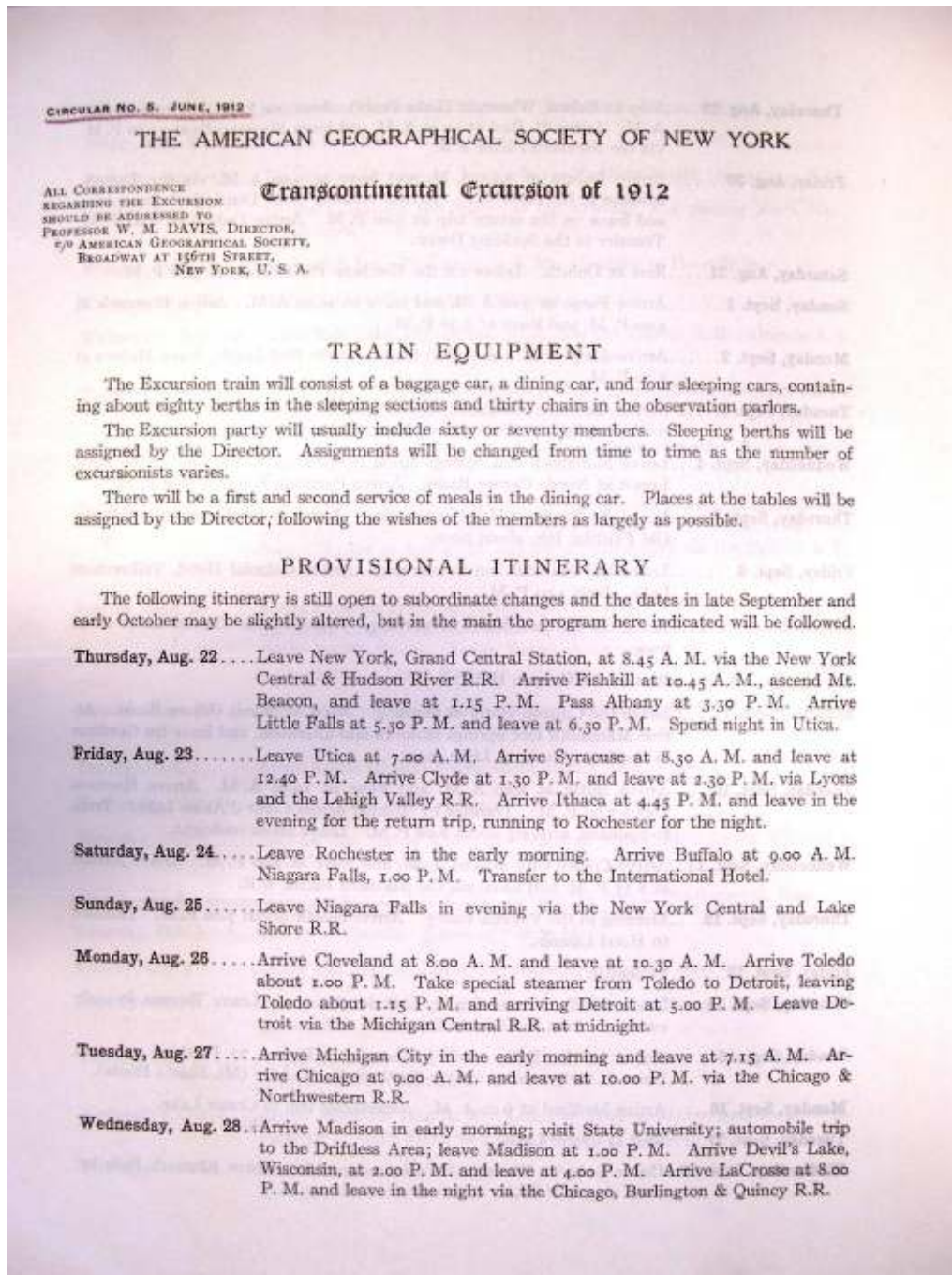
2005 Amerika regionális földrajza. Trefort kiadó, h.n.

SOMOGYI SÁNDOR, DR.

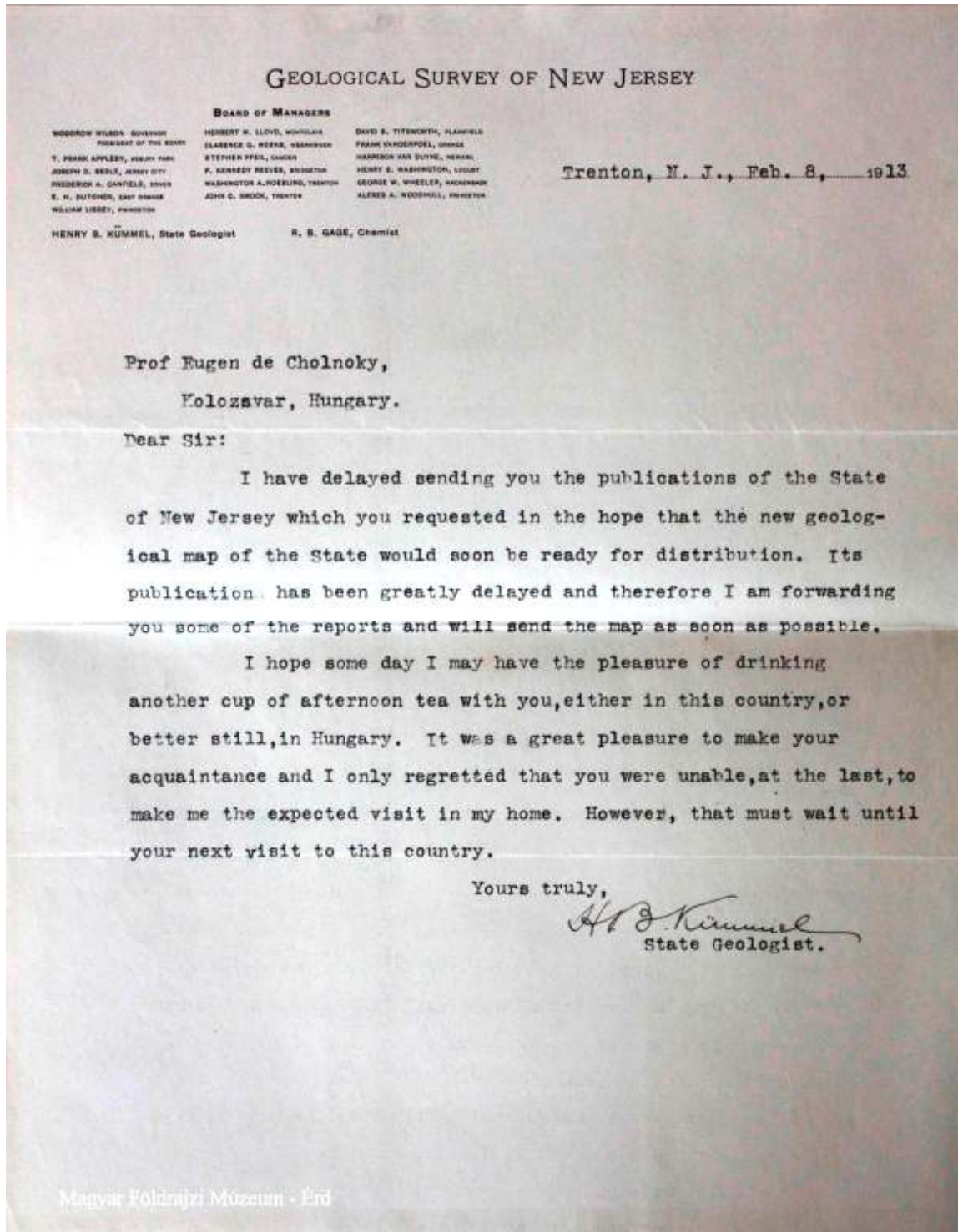
1989 Cholnoky Jenő és Teleki Pál amerikai tanulmányútja. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 7. szám. Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. pp. 43 – 48.

Mellékletek

1. Részlet az előzetesen elküldött programtervezetből.



3. H. B. Kümmel levele Cholnokyhoz



4. A kolozsvári és az országos Széchényi Könyvtár térképtárában is megtalálható

Amerika-térképek

Terület	Cím	Szerző	Kiadó	Kiadás helye	Kiadás éve
Észak-Amerika	Kriegsschauplatzkarte von Cuba			Berlin	
Észak-Amerika	Generalkarte der vereinigten Staaten von nord-Amerika	Handtke	Flemming	Glogau	
Észak-Amerika	State of California	Berthrong	General Land Office		1907
Észak-Amerika	State of Colorado	Berthrong	General Land Office		1910
Észak-Amerika	State of Montana	Bond, Frank	General Land Office		1911
Észak-Amerika	State of Arizona	Berthrong	General Land Office		1912
Észak-Amerika	State of Oregon	Berthrong	General Land Office		1912
Észak-Amerika	State of Indiana	Mayo	General Land Office		1886
Észak-Amerika	State of Michigan	Bond, Frank	General Land Office		1908
Észak-Amerika	State of Nevada	Bond, Frank	General Land Office		1908
Észak-Amerika	State of Utah	Berthrong	General Land Office		1908
Észak-Amerika	State of Arkansas	King, Harry	General Land Office		1909
Észak-Amerika	State of Idaho	Berthrong	General Land Office		1909
Észak-Amerika	State of Illinois	Berthrong	General Land Office		1909
Észak-Amerika	State of Washington	Berthrong	General Land Office		1909
Észak-Amerika	State of North Dakota	Berthrong	General Land Office		1910
Észak-Amerika	State of Ohio	Berthrong	General Land Office		1910
Észak-Amerika	State of New Mexico	Berthrong	General Land Office		1912
Észak-Amerika	State of Wisconsin	Berthrong	General Land Office		1912
Észak-Amerika	State of Wyoming	Berthrong	General Land Office		1913

Tartalomjegyzék

<i>Bevezető</i>	2
<i>Források</i>	3
<i>Az út körülményei</i>	5
<i>Az útvonal</i>	6
<i>Fényképek</i>	8
<i>Térképek</i>	11
<i>Összegzés</i>	13
<i>Bibliográfia</i>	15